

ПРОКУРАТУРА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Н.М. Касьянова

АНОТАЦІЯ

Автором висвітлюються умови, в яких доводилося працювати співробітникам прокуратури Донецької області в 30-ті роки ХХ ст. З'ясовується кадрова політика щодо органів прокуратури. Відзначено, що прокуратура, як орган державної влади стояла на захисті інтересів партії та забезпечувала підтримку офіційного радянського курсу. Функція прокурорського нагляду за законністю дій органів держбезпеки значно обмежувалась, а будь-який прояв незгоди супроводжувався репресіями. З огляду на це співробітники донецької прокуратури самі опинилися під тиском влади та значна їх кількість була репресована.

Ключові слова: прокурор, репресії, радянська влада.

Діяльність будь-яких органів влади, безумовно, нерозривно пов'язана з державно-політичним курсом. Особливо це стосується правоохоронних органів, оскільки саме вони покликані стояти на захисті не лише спокою та безпеки громадян, а й офіційного державного курсу. В умовах тоталітарної системи внутрішні органи є механізмом впливу на маси, важелем, за допомогою якого здійснювались масові репресії та політичний терор.

Історіографія цієї проблеми досить обмежена, що пояснюється закритістю архівів МВС та СБУ України для широкого кола дослідників. Однак, в нашому розпорядженні є узагальнюючі праці з історії прокуратури [1] та донецького регіону [2].

Джерельну базу статті становлять опубліковані документи та матеріали [3], а також ті, що зберігаються у фондах Державного архіву Донецької області.

З огляду на це, автор ставить за мету дослідити становище донецької прокуратури в 30-ті роки ХХ ст.

Оскільки прокуратура була органом державної влади, вона активно виконувала партійні доручення та слідкувала за виконанням її розпоряджень. На користь партійної влади органи прокуратури працювали в період репресій та в період голоду 1932-1933 рр., які в радянській державі були засобами впливу на маси. У чому ж виявлялася ця взаємодія? По-перше це підтримка офіційного репресивного курсу. Так, у Донбасі прокуратура активно слідкувала за дотриманням виконання постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», у народі «Закон про п'ять колосків». Від часу її прийняття до 1 квітня 1933 р. було засуджено 9 286 осіб [4]. Одноосібники (середняки та бідняки) серед них складала 37, 3% (3 461 особа), робітники – 22, 4% (2077), колгоспники – 17,6 % (1636), куркулі і нетрудові елементи – 16,8% (1560), службовці – 5,9% (552 особи). Більшість з них були покарані за крадіжки у колгоспах: у 1932 р. – 61 %, а на початку 1933 р. – 55 %. Відносно більшості засуджених застосовувались «тверді заходи соціального захисту». Приблизно кожного тридцятого з них було засуджено до розстрілу, кожного восьмого – до позбавлення волі на 10 років, кожного п'ятого – до ув'язнення на строк від п'яти до 10 років. Прокуратура опротестувала 363 вироки, з них 259 – за м'якість [5].

Окрім цього, прокуратура брала активну участь у роботі Особливих нарад.

5 листопада 1934 р. при НКВС СРСР була створена Особлива нарада під головуванням наркома у складі його заступників, начальника Головного управління робітничо-селянської міліції, уповноваженого НКВС СРСР тієї союзної республіки, на території якої виникла справа, а також народного комісара внутрішніх справ цієї союзної республіки. До компетенції Особливої наради віднесено розгляд справ про визнання особи суспільно небезпечною і, у випадку такого визнання, - застосування слідчих заходів соціального захисту: а) заслання під негласний нагляд у містя, перелік яких встановлювався НКВС СРСР, на термін до п'яти років; б) вислання під гласний нагляд із заборонаю проживати у столицях, великих містах і промислових центрах на такий же термін; в) ув'язнення у виправно-трудоі табори на термін до п'яти років; г) вислання за межі СРСР іноземних підданих.

У засіданнях Особливої наради обов'язково повинен був брати участь Прокурор СРСР або його заступник, які мали право опротестовувати її постанови до Президії ЦВК СРСР. У такому випадку виконання постанови призупинялось до прийняття рішення ЦВК СРСР [6].

З аналогічними правами і повноваженнями було створено Особливу нараду при НКВС УРСР і «трійки» при обласних управліннях НКВС. До складу «трійок» входили начальник управління ОДПУ, обласний прокурор і перший секретар обкому КП(б)У. Такий безконтрольний каральний апарат виносив вироки практично без свідків, без захисту, без ознайомлення з кримінальною справою і навіть без підсудного. Прокурорський нагляд за дотриманням законності в органах держбезпеки повинен був здійснюватися на загальних підставах, але, в більшості випадків, думку прокурора «трійки» просто ігнорували. Також слід зазначити, що у засіданні «трійки» брали участь не всі прокурори, а тільки ті, що пройшли спецпідготовку. У Прокуратурі СРСР Постановою РНК СРСР від 5 листопада 1936 р. «Про структуру Прокуратури СРСР» [7] було створено відділ по спецсправах. Такі ж відділи створено і в нижчих прокуратурах.

У Донбасі, як і в Україні в цілому у 1936 – 1938 рр. розгорнулася третя хвиля репресій, спрямована проти незгодних з політикою партії. За підрахунками дослідників жертвами репресій у 1937-1938 рр. стало понад 40 тис. осіб. Тільки особлива трійка НКВС Донецької області за два роки розглянула справи 15 148 осіб. З них 9 387 осіб було присуджено до розстрілу, 5 319 – до 10 років таборів, 425 – до восьми років, 2 – до п'яти років, 16 – до ув'язнення на різні терміни. Характерно, що звинувачення на адресу потерпілих були стандартними: участь у «контрреволюційних, троцькістських, терористичних, фашистських організаціях» та «контрреволюційна пропаганда» [8].

Обов'язки прокурора Донецької області в цей час виконував Руденко Р.А., який обіймав цю посаду в період з 1937 р. по січень 1940 р. Його заступниками були Михайло Гнатович Данилевич та Петро Фомич Зошенко.

У 1937-1938 рр. були репресовані багато партійних, комсомольських робітників, керівники шахт, заводів, учбових закладів, спеціалісти промисловості, сільського господарства, робітники правоохоронних органів та інші. У жодній справі не було доказів, просто усувалися неугоди. Будь-які сумніви щодо обвинувачення викликали, у свою чергу, звинувачення в «співчуттях ворогам народу».

Так, дозволив не погодитися із урядовою каральною політикою старший помічник прокурора Донецької області Юсіф Юсіфович Карчевський. Таку ж незгоду висловлював й колишній прокурор, а на момент арешту голова Донецької обласної колегії адвокатів Казімір Францевич Голумбієвський. Вони заважали боротьбі із «ворогами народу» і вихід знайшовся. В травні 1938 р. оперуповноважений УНКВС Донецької області Шейгам арештував обох і через те, що Карчевський І.І. був латишем, а Голумбієвський К.Ф. поляком, обвинуватив їх у шпіонажі на користь

польської розвідки. «Трійка» УНКВС з цим погодилася і обидва були розстріляні.

Архівні справи зберігають прізвища слідчих та оперативних робітників, прокурорів та суддів, членів «трійок», «двійок», «особливих нарад» і тих, хто виконував вироки та розпорядження. Багато з них самі пали в цих же застінках та таборах. Так, засуджений слідчий робітник Велико-Янісольського РВ НКВС Кувалкін, помер у таборі Красноярського краю у 1942 р.; колишній керівник Донецького обласного УНКВС Гольдман покінчив життя самогубством в місцях ув'язнення.

Зазнали репресій й прокурори Донецької області. Так, 14 липня 1937 р. робітниками НКВС УРСР Донецької області був заарештований як член контрреволюційної троцькістської терористичної організації перший прокурор Костянтин Омелянович Волевач, який перебував на посаді прокурора області з серпня 1932 р. до січня 1934 р.

Незважаючи на заперечення своєї участі в контрреволюційній організації, після арешту 3 серпня 1937 р., Волевача К.О., згідно рішення засідання бюро Донецького обласного комітету, виключено з партії як ворога партії і народу.

Обвинувальний висновок базувався на підтвердженні Костянтином Омеляновичем факту зустрічі під час весняної сівби в 1933 р. в Старобільську з головою облвиконкому Івановим і групою членів партії, під час якої вони обговорювали питання стану колгоспних господарств та засудили політику партії з питань хлібозаготівель. На підставі цього було зібрано «докази» по кримінальній справі № 18765 та складено обвинувальний висновок про те, що Волевач К.О.:

1. Був активним учасником антирадянської терористичної організації правих з 1933 року.

2. Виконував завдання організації щодо втягування нових учасників; ним були втягнуті Смірнов і Неделько (арештовані); підтримував зв'язок з іншими учасниками організації.

3. За дорученням антирадянської організації правих впродовж декількох років проводив підривну роботу в області комунального господарства Донбасу.

16 вересня 1937 р. помічник прокурора СРСР затвердив обвинувальний висновок і справу було передано до суду. Вироком військової колегії Верховного суду СРСР від 19 вересня 1937 р. Волевач К.О. на підставі постанови ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р. був визнаний винним і засуджений до розстрілу з конфіскацією майна. 20 вересня 1937 р. вирок було виконано в м. Сталіно.

Не менш трагічною є доля ще одного з перших обласних прокурорів – Володимира Олександровича Кумпикевича. 28 серпня 1937 р., у період початку масових репресій на Донеччині, Кумпикевич В.О. наказом Прокурора СРСР Вишеньського № 778 був усунутий від виконання обов'язків обласного прокурора і звільнений із органів прокуратури [9].

Через певний час після звільнення з прокуратури Володимир Олександрович влаштовується на посаду нотаріуса, де працює до 1 квітня 1938 р. На цей час органи Донецького УНКВС уже винесли постанову про його взяття під варту в міську тюрму як учасника антирадянської троцькістської організації.

У подальшому йому було пред'явлено обвинувачення за ст. ст. 54-7, 54-8, 54-11 КК УРСР. При цьому вказувалося, що Кумпикевич В.О., будучи прокурором області, під час доповіді про права і обов'язки громадян СРСР згідно з текстом нової Конституції 1937 р. допустив чимало політичних помилок. Саме за це ще навесні 1937 р. йому винесено догану, яка, як виявилось, і стала підставою звільнення з посади прокурора та подальших арешту і засудження. У резолюції звітно-перевиборчого партійного зібрання парторганізації Донецької обласної прокуратури за 1938 р. зазначалося, що колишнього облпрокурора Кумпикевича В.О. викрито та

заарештовано як ворога народу, який здійснював шкідницькі настанови банди троцькістсько-бухарінських, фашистських шпionив, що діяли у Донбасі, спрямовував свою діяльність на розвал слідчих і прокурорських органів, всіляко намагався послабити їх у справі боротьби зі злочинністю та ворожими махінаціями [10].

11 лютого 1939 р. кримінальну справу № 1100875 стосовно Кумпикевича В.О. було об'єднано в одне провадження зі справою № 110895 про звинувачення прокурора м. Горлівки Юхима Михайловича Збарського. Збарський Ю.М. був арештований НКВС м. Горлівки 18 грудня 1937 р. До арешту працював прокурором м. Горлівки, а з 1932 р. прокурором міст: Артемівськ, Кадіївка, Маріуполь. Він також звинувачувався за аналогічними статтями КК УРСР як активний учасник контрреволюційної правотроцькістської організації, що вела підривну діяльність у органах прокуратури.

Після багатомісячного перебування в тюремній камері і неодноразового заперечення своєї винуватості Збарський Ю.М. був змушений визнати свою участь у контрреволюційній організації і злочинний зв'язок із прокурором області Кумпикевичем В.О.

30 липня 1939 р. військовим трибуналом Харківського військового округу було заслухано справу щодо обвинувачення Кумпикевича В.О. та Збарського Ю.М. як учасників контрреволюційної організації, що проводили підривну роботу в органах прокуратури. У ході судового засідання підсудні від своїх показань, даних під час слідства, відмовились, заперечуючи свою провину в інкримінованих їм злочинних діяннях, і заявили, що вимушено дали раніше неправдиві показання внаслідок застосування до них недозволених методів ведення слідства.

За таких обставин 28 жовтня 1939 р. кримінальну справу було закрито за відсутністю в їх діях складу злочину, а самих обвинувачуваних звільнено з під варти.

Однак, далеко не всім прокурорським працівникам Донецької області вдалося зламати наполегливість НКВС і судових органів того часу, і вони виявилися безневинно засудженими за злочини, яких не вчиняли.

З огляду на ситуацію, цілком зрозуміло, що велика увага надавалася питанням кадрів. Сформувався своєрідна кадрова політика. Перш за все, спостерігалася підвищена вимогливість до кандидатів на посади прокурорів і слідчих прокуратури. Вони повинні були мати не лише вищу юридичну освіту, але і володіти необхідними політичними, діловими і моральними якостями. Вступаючи до юридичного вузу, а тим більше на роботу до органів прокуратури, претендент повинен був бути кандидатом в члени партії або членом КППС. Мало значення і походження. Перевага віддавалася вихідцям з сімей робітників або селян.

На засіданнях партійних зборів облпрокуратури постійно обговорювалися кадрові питання. Неодноразово порядок денний констатував укриття деякими співробітниками автобіографічних даних. Так, у протоколі загального партійного зібрання Донецької обласної прокуратури від 10 червня 1938 р. зазначалося, що помічник облпрокурора Захар Лазаревич Альтговзен при вступі до партії приховав відомості про соціальний стан свого батька, який до революції був дрібним торговцем. Рішенням партзібрання Альтговзену З.Л. було винесено догану [11]. Поряд з адміністративними покараннями запроваджувалося усунення з посади або виключення з членів партії. Нерідко, укриття біографічних даних слугувало приводом для усунення «неугодних».

Так, зазнав репресій колишній старший помічник Донецького обласного прокурора Михайло Гнатович Данилевич.

4 травня 1938 р. прокурор Донецької області Руденко Р.А. підготував донесення начальнику 8 відділу УДБ НКВС у Донецькій області на Данилевича М.Г.

Донесення було підкріплено копією довідки з Центрального військово-історичного архіву про службу Данилевича М.Г. в старій армії з 1907 р., відрядження його до Вільненського піхотного юнкерського училища і підвищення до звання поручика. Архівні довідки підтверджували, що останній чин старшого помічника прокурора – підполковник. За приховання цих даних у автобіографії та анкетах Данилевича М.Г. було звільнено з органів прокуратури і виключено із лав партії.

Одержавши цей документ, начальник 8 відділу пише на ньому свою резолюцію: «т. Назаров! Сьогодні складіть довідку для арешту Данилевича, враховуючи показання Зубарева про його належність до контрреволюційної організації». Підпис і дата – 20 травня 1938 р. [12].

Кримінальну справу проти Михайла Гнатовича порушено 30 травня 1938 р. за ст. ст. 54-6, 54-9, 54-11 КК УРСР як учасника контрреволюційної польської організації, за завданням керівництва якої проводив розвідувальну роботу на території СРСР на користь Польщі.

31 травня 1938 р. Донецький обласний прокурор Руденко Р.А. дав санкцію на арешт свого колишнього старшого помічника, на підставі якої Данилевича М.Г. беруть під варту. Сержант держбезпеки Шейгам виносить постанову про пред'явлення Данилевичу М.Г. обвинувачення за ст. ст. 17-54-2, 54-9, 54-11 КК УРСР як агенту іноземної держави, за завданням якої він вів на території СРСР диверсійно-розвідувальну повстанську діяльність.

Незважаючи на те, що на початку допитів обвинувачений наполягав на своїй невинуватості, 23 липня він був вимушений підписати приписані йому обвинувачення в тому, що він був учасником контрреволюційної організації, добре знав її керівників в Україні, постійно брав участь у її роботі. У показаннях, підписаних Данилевичем Г.М. згадувались члени «організації»: Юзеф Магницький – працівник Артемівського окружного суду, а потім помічник Прокурора УРСР, Бабінський – колишній Старобешевський районний прокурор, Карчевський – колишній старший слідчий Донецької обласної прокуратури, Юзеф Козик – Артемівський міський прокурор, а також Білий К.П. – колишній прокурор Старобешевського округу, а потім заступник прокурора області, Генріх Райхейнштейн – помічник прокурора Донецької області, Іван Ануфрієнко – колишній прокурорський працівник, Грінеус С.Г., який виконував у 1934 р. обов'язки прокурора Донецької області.

Підписаний начальником 4 відділу УДБ УНКВС старшим лейтенантом держбезпеки обвинувальний висновок було затверджено заступником начальника Донецького УНКВС і, разом зі справою, направлено на розгляд «особливої трійки» у складі начальника УНКВС майора держбезпеки Чистова, першого секретаря обкому Щербакова і прокурора області Руденка.

25 вересня 1938 р. ця «трійка» винесла рішення про розстріл колишнього старшого помічника обласного прокурора. Факт розстрілу Михайла Гнатовича довгий час приховувався від його рідних. 5 лютого 1939 р. їм сповістили, що засуджений Данилевич М.Г. помер, відбуваючи покарання, від паралічу серця.

Нажаль, інформація, зібрана автором, у переважній більшості, містить фрагментарний характер через обмежений доступ до джерел. Однак, все ж таки, дозволяє зробити деякі висновки. Прокуратура Донецької області, як орган державної влади, незважаючи на підтримку офіційного партійного курсу, перебувала під тиском командно-адміністративної системи та навіть зазнала значних репресій. Прокурорський нагляд за дотриманням законності в органах держбезпеки було зведено практично нанівець, а будь-які сумніви щодо правильності їх дій супроводжувалися зустрічними звинуваченнями у ворожій діяльності. Така партійна політика призвела до активізацій наприкінці 30-х років репресій серед особового

складу органів прокуратури.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается состояние и деятельность донецкой прокуратуры в 30-е годы XX ст. Выяснено, что прокуратура, как орган государственной власти стояла на защите интересов партии и обеспечивала поддержку официального советского курса. Функция прокурорского надзора за законностью действий органов госбезопасности значительно ограничивалась, а любое проявление несогласия сопровождалось репрессиями.

Ключевые слова: прокурор, репрессии, советская власть.

SUMMARY

The status and activities of the Donetsk prosecutor's office during the 30th years of the twentieth century are discussed in the article. It was found that the prosecutor's office, as an organ of state power was on protecting the interests of the party and provide support to the official Soviet policy. The function of the public prosecutor's supervision over the legality of actions of the organs of state security was considerably limited, and any manifestation of dissent was punishable by repression.

Keywords: prosecutor, repression, the Soviet regime.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Сухонос В.В. Організація і діяльність прокуратури в Україні: історія і сучасність. – Суми: Університетська книга, 2004. – 348 с.; Прокуратура Донецкой области: факты, комментарии, свидетельства очевидцев. Историко-документальный очерк. – Донецк, 2008. – 265 с.; Авраменко Л.М., Анонс А.І. Репресовані прокурори в Україні: документи, нариси, матеріали. – К.: Істина, 2006. – 376 с.; Прокуратура Донецької області: люди, події, дати / Під ред. прокурора Донецької області В.С. Вишинського. – Донецьк: ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «Промінь»», 2011. – 320 с.: іл.

2. Міхненко А.М. Історія Донецького басейну другої половини XIX – першої половини XX ст.: Монографія. – Київ, Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2003. – 440 с.

3. Советская прокуратура: Сборник документов. - М., 1981. – 312 с.

4. Міхненко А.М. Вказ. праця. – С. 238.

5. Там само.

6. Сухонос В.В. Вказана праця. – С. 181.

7. Советская прокуратура: Сборник документов. - М., 1981. – С. 118.

8. Міхненко А.М. Вказ. праця. – С. 249.

9. Авраменко Л.М., Анонс А.І. Вказ. праця. – С. 184.

10. ДАДО, ф. 761, оп. 1, спр. 3, арк. 33.

11. Там само, арк. 41.

12. Авраменко Л.М., Анонс А.І. Вказ. праця. – С. 176.